

Бондар Н. В.,

викладач

Медицинського коледжу

Вищого державного навчального закладу України
«Українська медична стоматологічна академія»

НАЦІОНАЛЬНА СПЕЦИФІКА СУБФРЕЙМУ «ЛОКУСИ СЕЛА» У ТВОРЧОСТІ БРАТІВ ТЮТЮННИКІВ

Анотація. У статті висвітлено особливості вербалізації та семантичного наповнення субфрейму ЛОКУСИ СЕЛА в художній мові братів Тютюнників; актуалізовано лінгвокультурний аспект локативних реалій, що увиразнюють життя, світогляд, культуру українського СЕЛЯНИНА; звернено увагу на власне авторські інтерпретаційні форми субфрейму.

Ключові слова: фрейм-елемент, субфрейм, локус, ідіостиль, ментальність, етнокультура.

Постановка проблеми. Характерною ознакою сучасного українського мовознавства є звернення до констант ментальності, яке на сьогодні, у час націєвідстоювання, етнічної самоідентифікації є особливо значущим. Мовне вираження просторової картини світу в літературі надає цінні матеріали для розуміння ментальності народу, що й зумовлює інтерес науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Натепер діапазон лінгвокультурного, концептологічного студіювання характеризується значним теоретико-методологічним, практичним набутком. Структурно-семантичні особливості українських локусів вивчали І.М. Дишлюк [1], Т.В. Монахова [5], К.І. Мізін [4], О.В. Юрченко [7] та інші вчені, однак недослідженими залишаються особливості репрезентації просторових експлікантів у творчості братів Тютюнників.

Метою статті є виявлення фрейм-елементів субфрейму ЛОКУСИ СЕЛА в текстах Григорія та Григора, з'ясування національної специфіки локативів як своєрідного модусу інтенції письменників, їхнього художнього мислення. Основні завдання полягають в аналізі: лексичних одиниць, що представляють локативні фрейм-елементи, асоціативних моделей, ідіолектного та лексико-семантичного наповнення зазначених структур.

Виклад основного матеріалу. Ландшафтний континуум СЕЛА як певного цивілізаційно-буттєвого феномена поєднує в собі окремі просторові фрагменти, що його репрезентують, – локуси, інтерпретація яких у творчості братів Тютюнників є не просто об'єктивізацією реальної дійсності, а й своєрідним художнім кодом, що розкриває історію малої вітчизни, витоки морально-ціннісних домінант СЕЛЯНСЬКОГО лінгвосоціуму. Субфрейм ЛОКУСИ СЕЛА демонструє посесивні відношення «СЕЛО–ціле має РІЧКУ, ПОЛЕ, ШЛЯХ-частину». Така репрезентація фрейму СЕЛО у творах митців не випадкова, оскільки для україномовної картини світу характерним є уявлення про СЕЛО як ЦАРИНУ ПРИРОДИ. В.В. Жайворонко зауважує: «Старе село завжди асоціюється з річкою, ставком, вербами, садками, побіленими хатами під солом'яною стріхою, з вітряками» [2, с. 533]. Не відходять від цього культурного стереотипу й Тютюнники: *В центрі села тече річка* (Г. Тютюнник, «Вир»); *мріло в мареві моє село – вузькими колінцями вигиналася річка на луках* (Гр. Тютюнник, «Облога»). Асоціація СЕЛО – РІЧКА є усталеною в етносвідомості, оскільки на Україні «поселення

в усі часи виникали біля водоймищ» [3, с. 7]: *село по обидва боки вузької річки* (Г. Тютюнник, «Син приїхав»); *село в долині, як у тарелі, річка блищить синьо* (Г. Тютюнник, «Коріння»).

Фактуальними актуалізаторами фрейм-елемента РІЧКА є біонімічні репрезентанти, з-поміж яких фітоніми: *водяна папороть, глечик, жабуриця, кушир, латаття, осока, очерет (комши); іхтіоніми: риба (рибка): бубирі, в'язь, дерун, карась, коропчак, лин (линки), лящ, петрики, плітка, рак, сом, щука (щупак); орнітоніми: бушля, болотяний бугай, дика качка (крижень), кулик, лугові чайки, одуд, очеретянка, черногуз: гурт диких качок, що плавали поміж очеретом і шувльотили плескатими носами в куширях* (Г. Тютюнник, «Вир»); *до річки поведу. Там попід лозами щуки ходять такі, як нога, в корчаках линки кубляться, а бува, що й коропчак* (Г. Тютюнник, «Чудасія»).

Специфіку сільської РІЧКИ увиразнюють традиційні для українськомовної картини асоціативи: *зрелля, дубова кладка, ветхий місточок, човен*. Знаковим репрезентантом концепту РІЧКА, що експлікує таку рису СЕЛЯНИНА, як ВІРА В НАД-ПРИРОДНЕ, є РУСАЛКА: *Чи не ташанська русалка його прилоскотала?* (Г. Тютюнник, «Вир»). Цей образ настільки вкорінений в етноментальну свідомість нашого народу, що часто актуалізується різноманітними порівняннями: *з розпущеними косами, як ташанська русалка; з'явилася перед чоловіком ташанською русалкою* (Там само); *русалчиними косами ворушились куширі* (Там само); *солодко, мов русалка, співав* (Гр. Тютюнник, «Медаль»). Цікавим авторським новотвором Григорія є дієслово «русалкувала»: *Вона непомітно русалкувала над ним, пестила люблячим поглядом* (Г. Тютюнник, «Вир»).

У мовосвіті Тютюнника-меншого РІЧКА живе своїм власним життям (*почав розглядати дно. Воно тьмарилось мулистим пилком, пускало бульбашки <...>. Течія розчісувала зелений кушир, прями тоненькими ніжками якісь жучки, боком, долаючи пружний струмінь* (Гр. Тютюнник, «Дивак»)), яке не всім дано помітити, збагнути. І лише ДИВАКИ (образ людини, який увів у літературу Григорі) із чистою, не затьмареною і залюбленою в навколишній світ СЕЛЯНСЬКОЮ душею, для якої єдність із природою визначає саме буття, здатні осягнути таємничість звичайних, здавалося б, на перший погляд, зовсім непримітних речей.

Розширюють значення фрейм-елемента й атрибутиви: *тиха, голуба, м'яка, гаряча, пустельна, чорна, осіння, холодна, мертва*. Напрочуд багата й метафорика. За допомогою антропоморфних вербалізмів письменники одухотворяють, персоніфікують РІЧКУ: *набрякла туманом, розкривала ріка свої таємниці, вузькими колінцями вигиналася, скреготіла льодом, міняла видива, світила лагідністю, виколісувала милість до всього живого; не тікає, бо її тримають круті береги, повіває молодю осінню, напивається сонцем, народжуються ріки*.

РІЧКА є одним із найважливіших межових локусів, широко представлених у традиції замовлянь та вірувань українського

народу. Це ніби рубіж між своїм і чужим, потойбічним простором, тому не дивно, що в тексті Григорія цей локус сакралізується, символізуючи ОЧИЩЕННЯ ВІД ГРІХІВ: *чоботи його крутило у воді, бо вони були пошиті з краденого товару; от воно утопленика забрало, а чоботи викинуло та й крутить за гріхи* (Г. Тютюнник, «Вир»).

РІЧКА наділена суперечливою символікою. З одного боку, вона позначає КРАСУ, ТАСМНИЧІСТЬ (*розкривала ріка свої таємниці* (Г. Тютюнник, «Вир»)), з іншого – ХОЛОД, ЗАГРОЗУ, СМЕРТЬ, заактуалізовані формантами *вир, ополонка, повінь: холодам звідкись потягло, немов од ставка або річки* (Гр. Тютюнник, «Облога»); *Багато страшних легенд складено про той вир, і <...> коли плив Ташанню, обминав страшне місце* (Г. Тютюнник, «Вир»); *упала в ополонку і втопилась* (Там само).

У мовосвіті Тютюнників РІЧКА є також символом РІДНОГО ДОМУ: *снилася мені моя сосна. <...> Сосна – а за нею річки синє крило...* (Гр. Тютюнник, «Три зозулі з поклоном»); *згадували спільних знайомих, <...> наші луки, річку тиху...* (Гр. Тютюнник, «Василь Васильович»). Цю когнітивну оприявнює також ойконім ТАШАНЬ, що позначає гідронімічну реалію малої батьківщини митців.

Традиційним для українськомовної картини символічним наповненням аналізованого фрейм-елемента є ЖИТТЯ: *життя також подібне до весняної ріки, що в ньому також є свої крижини, які накривають людей і ламають їх* (Г. Тютюнник, «Вир»). Григорій часто повторював: *«Вир життя <...> Щасливий той письменник, який побував у ньому»*. Саме ця метафорика є ключовою для розуміння роману Тютюнника, де автор намагається показати нелегке, сповнене підводних каменів-труднощів (тут знову ж таки прослідковується асоціативний зв'язок з ойконімом ТАШАНЬ, в етимології якого є спорідненість назви з тюркським *таш* – «камінь», відповідно, переклад власної назви трактувався б як «кам'янка» [6, с. 98]), повсякдення не лише ПОЛТАВСЬКОГО СЕЛЯНИНА, а й УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, який у вирахах колективізації, воєнного лихоліття, не втратив своїх духовних стержнів: СОВІСТІ, СПРАВЕДЛИВОСТІ, СМІЛИВОСТІ, НЕСКОРЕНОСТІ: *Гамалія сам пішов до виру <...> – Син пішов через вогонь, а я через воду! Знайте, за що, люди-и-и! – й кинувся у вир* (Там само). Можна припустити, що РІЧКА є символом майбутньої РОЗПЛАТИ: *його прибило хвилею під верболіз. <...> борода його примерзла до льоду, а очі виглядали з неба помсти* (Там само).

Не мислиться ландшафтний континуум СЕЛА і без локуса ПОЛЕ, що цілком закономерно, зважаючи на етимологію лексеми, так як «старослов'янське *селѣ* – це “поле”» [2, с. 464]. Синонімами оброблюваного СЕЛЯНИНОМ ПОЛЯ у творах Тютюнників є *город / грядка* (поле для вирощування городніх культур), *лан, нива* (невелике орне поле), *рілля* (зоране поле): *вбрели у грядки. Запахло баклажанячим огудинням* (Г. Тютюнник, «Комета»); *біля соняшникового густого, як ліс, лану* (Г. Тютюнник, «Вир»). Залежно від призначення ПОЛЯ як земельної ділянки, культурема отримує в українській мовній картині такі позначення: *баштан* (ділянка поля, на якій вирощують дині, кавуни), *житнище* (поле, на якому росло жито), *картоплище* (поле, з якого зібрано картоплю), *толока* (залишене під пар поле, де випасають худобу): *їдять кавуна, вкраденого на баштані* (Г. Тютюнник, «Вир»); *Знову на житнищі жито посіяли. <...>. Там картоплище колись було* (Там само). Варто зазначити, що для вираження фрейм-елемента ПОЛЕ на рівні однозвучної лексеми подекуди в текстах Тютюнників вживається й *СТЕП*: *давайте я разом із вами в степу попрощую, понюхаю, як землячка пахне* (Г. Тютюнник, «Вир»).

ПОЛЕ актуалізує різноманітні символічні характеристики, з-поміж яких чільне місце займає БАТЬКІВЩИНА: *як хто на нас нападе, то ми тій свині звернемо писк, щоб у наш город не лізла* (Г. Тютюнник, «Вир»). Усталеним в українській етносвідомості є розуміння ПОЛЯ як знаку-оцінки ДОСТАТКУ СЕЛЯНИНА: *п'ятнадцять десятин землі. Одне слово – багач* (Г. Тютюнник, «Вир»). ПОЛЕ є також символом невтомної ПРАЦІ: *Від рання й до ночі на ріллі так ухоркаєшся, що не тільки за книжку, а й за ложку не візьмешся* (Там само). Зазначену символіку культурема актуалізує й фонд дієслів на позначення польових робіт СЕЛЯНИНА (*орати, пасти, сіяти, косити, полоти, сапати, рвати бур'ян, садити*), а також номен ланкова, атрибутивні характеристики якого вказують на постійні польові робочі будні ЖІНКИ – СЕЛЯНКИ: *ланкова, руки голі по лікоть, засмагли* (Там само).

Полісемантична палітра значень фрейм-елемента ПОЛЕ допомагає глибше зануритися в таїну національного характеру і ментальної свідомості СЕЛЯНИНА.

Знакові локуси СЕЛА у творах братів Тютюнників увиразнює й фрейм-елемент ШЛЯХ, один із базових концептів української ментальності: *Шлях розтинає село навпіл* (Гр. Тютюнник, «Коріння»). З-поміж його репрезентантів у текстовпросторі Тютюнників – *дорога, манівці, протопти, прослідок, путівець, роздоріжжя, стежка*.

Найбільш частотним атрибутивом концепту ШЛЯХ у творчій практиці митців є ПОЛТАВСЬКИЙ: *біля виїзду на полтавський шлях* (Г. Тютюнник, «Вир»), *низько над полтавським шляхом* (Гр. Тютюнник, «Син приїхав»); *на курному Полтавському шляху* (Гр. Тютюнник, «Гвинт»). ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ ще більш увиразнює когніцію СЕЛА як символу ДОМУ, БАТЬКІВЩИНИ, причому як у метафоричному, так і в буквальному значенні. Це вкотре потверджує думку, що саме рідне ПОЛТАВСЬКЕ СЕЛО є тим первнем, від якого відштовхувалися митці, намагаючись висвітлити ментальну картину всього українства. Варто наголосити, що незмінним асоціативом ПОЛТАВСЬКОГО ШЛЯХУ є фітонім ВЕРБА: *пони́д старезними в три охвати вербами <...> пнеться на Бєєву гору* (Гр. Тютюнник, «Коріння»).

Фрейм-елемент ШЛЯХ у творчості Тютюнників ілюструє й характерні особливості укладу сільського життя, а саме ВСЕОБІЗНАНІСТЬ: *все знатимеш, живучи над шляхом* (Там само).

Будучи однією з базових культурем нашої ментальності, широко явленою генетично фольклорною й літературною традицією попередніх епох, концепт ШЛЯХ наділений сакральним смислом. Так, у свідомості нашого народу побутує думка, якщо хтось випадково перейде дорогу з повними відрами, то на нього обов'язково чекає везіння [2, с. 192]: *несла через дорогу на коромислі відра з водою, <...>, голосно засміялася. – Вам пощастить. З повними перейшла!* (Г. Тютюнник, «Вир»). Григорій актуалізує й українські звичаєві стереотипи, що зумовлюють початок руху, пов'язані з практикою *випити на коня*, випити на дорогу: *– Ну, за щасливу дорогу... Треба ж провести його так як слід. Ану, Бовдюг, доставай горілки* (Г. Тютюнник, «Вир»). Вагому роль при початку дороги відіграє молитва: *Помолися, сину, богу, і він тобі щастя в дорозі пошле* (Там само). Отже, концепт ШЛЯХ посвідчує таку рису СЕЛЯНИНА, як ЗАБОБОННІСТЬ.

У художніх площинах Григорія та Григора представлено значний фразеологічний потенціал фрейм-елемента ШЛЯХ, що зумовлено різноманітними культурно-національними стереотипами. Так, фраземний фонд, що аспектизується довкола концепту ШЛЯХ, виражає різноманітні фрагменти антропо-

сфери, які належать до різних сфер референцій (успіх / невдача, сімейні стосунки, життя / смерть та ін.), аксіологічні (правда / неправда, порядність / непорядність тощо). Так, концептуальна модель ШЛЯХ – СІМЕЙНІ СТОСУНКИ знаходить свій вияв у сполуках *ходити різними стежками, різні дороги*, семантичне навантаження яких – «не родичатися»: *Життя обох – батька і сина – склалося так, що вони весь час ходили по різних стежках, які майже ніколи не хрещувалися* (Г. Тютюнник, «Вир»); *Різні дороги, різні долі* (Гр. Тютюнник, «Коріння»). Фразеологічний вираз *Тепер у мене своя дорога* в мовопросторі Тютюнника тлумачиться, як «самостійне життя, незалежне від батьків». У текстах Тютюнників фрейм-елемент ШЛЯХ є також символом САМОПОШУКУ: *Нова дорога мені стелеться; шукати втрачені стежки* (Г. Тютюнник, «Вир»).

Антонімічна сфера референції ЖИТТЯ / СМЕРТЬ, концептуально значуща для всього українського етносу, у свідомості якого «дорога – це прожите життя, а її кінець – це смерть» [2, с. 196], теж знайшла свій вияв. Усі етапи буття письменники номінують *життєвою дорогою* або *життєвим шляхом*: *ламають лиху долю, що зустріла їх на життєвій дорозі* (Г. Тютюнник, «Вир»); *крутим життєвим шляхом* (Там само). Когнітивна СМЕРТЬ реалізується традиційною мовною сполукою *остання путь: хай вона й провезе свого хазяїна в останню путь* (Гр. Тютюнник, «Три плачі над Степаном») та власне авторською фразеологією Григора *зашикопиртати на дорозі (Аби ти зашикопиртала на тій дорозі та й не звелася* (Г. Тютюнник, «Вир»)). Аксіологічна сфера референції ПОРЯДНІСТЬ / НЕПОРЯДНІСТЬ теж знайшла свій вияв у творах Тютюнників: *Стежка твоя запетльована; кожен по-своєму доріжку топтатиме* (Там само).

Символьне наповнення фрейм-елемента ШЛЯХ актуалізує й імпліцитно явлена когнітивна ДОЛЯ: *у кожного свій шлях* (Там само); *як то вони житимуть на білому світі, які дороги простеляться перед ними?* (Там само). Будучи структурантом багатьох фразеологічних сполук, фрейм-елемент ШЛЯХ експлікує й такі когнітиви, як: ЗАЛИЦЯННЯ, СУПЕРНИЦТВО, УНИКАННЯ: *аби не топтав стежки на їхню вулицю; до наших дівчат доріжку топчеш?* (Г. Тютюнник, «Вир»); *Тепер їхні стежечки сходилися біля Орісиного двору; Аж ось де хрестились наші доріжки* (Там само); *обійду десятою дорогою, подалі від лиха* (Там само).

Як зазначає В.В. Жайворонок, в українській етнокультурній «дорога символізує всяку справу» [2, с. 196]. У нашому випадку йдеться про важку інтелектуально-емоційну працю – ТВОРЧИСТЬ: *З любові й муки народжується письменник – іншого шляху в нього нема* (Гр. Тютюнник, «Світла душа»). Досить тісно пов'язана з попередньою когнітивна НАСЛІДУВАННЯ: *його гне на вже вторований шлях, до «Поднятой целины»* (Гр. Тютюнник, «Коріння»). ВТОРОВАНІЙ ШЛЯХ, ШЛЯХ НАВПРОСТЕЦЬ у мовосвіті Григора виформовує бачення в реципієнта ШВИДКОГО ДОСЯГНЕННЯ БАЖАНОГО. Тютюнник-менший стверджує, що немає короткого, легкого шляху до поставленої мети, але якщо постаратися, *добре придивитися*, обов'язково знайдеш вихід, досягнеш задуманого: *є якась стежка до шляху навпростець?* <...> – *Стежки нема, а прослідок, як придивитися, знайдеш* (Гр. Тютюнник, «Прослідок»). Мабуть, ПРОСЛІДОК можна тлумачити як символ ДОСВІДУ ПОКОЛІНЬ, закоріненого в духовних спадках, глибинах етноментальних архетипів: *очі в нього були не лукаво розумні. – Прослідком іди, не забув? – Ні, дядьку. І досі не забув* (Там само).

Висновки. У творчості братів Тютюнників субфрейм ЛОКУСИ СЕЛА, репрезентований фрейм-елементами РІЧКА,

ПОЛЕ, ПОЛТАВСЬКИЙ ШЛЯХ, не тільки представляє ландшафтний континуум, відображаючи фактуальний зміст фрейму СЕЛЮ, а й є своєрідним художнім кодом, що розкриває витoki морально-ціннісних домінант СЕЛЯНСЬКОГО лінгвосоціуму (ВСЕОБІЗНАНІСТЬ, ЗАБОБОННІСТЬ, СОВІСТЬ, НЕСКОРЕНІСТЬ, ПРАЦЕЛЮБНІСТЬ). Широке асоціативне тло зумовило появу значної кількості символічних значень фрейм-елементів (РІЧКА – ОЧИЩЕННЯ ВІД ГРІХІВ, КРАСА, ЖИТТЯ, ЗАГРОЗА, СМЕРТЬ, РОЗПЛАТА; ПОЛЕ – ПРАЦЯ, ДОСТАТОК; ШЛЯХ – ДОЛЯ, ЖИТТЯ / СМЕРТЬ, СІМЕЙНІ СТОСУНКИ, САМОПОШУК, ЗАЛИЦЯННЯ, СУПЕРНИЦТВО, УНИКАННЯ, ТВОРЧИСТЬ, ДОСВІД ПОКОЛІНЬ). Спільним ідіотетичним наповненням усіх локусів є БАТЬКІВЩИНА, РІДНИЙ ДІМ. Дослідження інших субфреймів фрейму СЕЛЮ, якими організовано художній простір текстів письменників, становить одну з перспективних ліній подальшого дослідження їхнього творчого доробку.

Література:

1. Дишлок І.М. Лексико-семантичне вираження концепту «природа» у поетичній мові Ліни Костенко: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / І.М. Дишлок; Харківський національний ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2002. – 210 с.
2. Жайворонок В.В. Знаки української етнокультури: словник-довідник / В.В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
3. Жигаленко О. Куди ведеш, Чумацький Шлях? / О. Жигаленко. – Полтава: Полтавський літератор, 1993. – 92 с.
4. Мізін К.І. Зіставно-лінгвокультурологічний аспект вивчення англійських, німецьких, українських і російських усталених порівнянь ландшафтного субкоду культури / К.І. Мізін // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип. 720. – Германська філологія: Збірник наукових праць. – Чернівці 2014. – С. 147–163.
5. Монахова Т.В. Мова Валерія Шевчука: Ключові концепти, корпус, тезаурус: автореф. дис. ... канд. філ. наук: спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т.В. Монахова. – К., 2008. – 22 с.
6. Стрижак О.С. Назви річок Полтавщини / О.С. Стрижак. – К.: Видавництво Академії Наук Української РСР, 1963. – 112 с.
7. Юрченко О.В. Концептосистема природних реалій нижньої Наддніпрянщини та її вираження в мові місцевих поетів: автореф. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / О.В. Юрченко. – Запоріжжя, 2011. – 18 с.

Бондарь Н. В. Национальная специфика субфрейма ЛОКУСЫ СЕЛА в творчестве братьев Тютюнников

Аннотация. В статье освещены особенности вербализации и семантического наполнения субфрейма ЛОКУСЫ СЕЛА в художественном языке братьев Тютюнников; актуализирован лингвокультурный аспект локативных реалій, которые подчеркивают жизнь, мировоззрение, культуру украинского КРЕСТЬЯНИНА; обращено внимание на авторские интерпретационные форманты субфрейма.

Ключевые слова: фрейм-элемент, субфрейм, локус, идиостиль, ментальность, этнокультура.

Bondar N. National peculiarities of subframe LOCUSES OF VILLAGE in the Tiutiunnik's novels

Summary. The article highlights the peculiarities of verbalization and semantics of the sub-frame LOCUSES OF VILLAGE in the language of the Tiutiunnik brothers. The linguistic and cultural aspect of the local realities, which depicts life, worldview, culture of Ukrainian SELIANIN, is actualized; attention was paid to the author's own interpretive fortresses of the subframe.

Key words: frame element, subframe, locus, idiostyle, mentality, ethnoculture.